

Überlegungen zum Gesamtdenkmal Fertőrákos. Die städtebauliche Anlage und ihre Entwicklung.

Gondolatok a településméretű műemlékvédelemről Fertőrákos, a városépítészeti együttes és fejlődése

Städte, Märkte und Dörfer sind komplexe, schwer zu begreifende und zu beschreibende Gebilde, die mit den üblichen Mitteln der Denkmalinventarisierung kaum erfaßt werden können. Zwar hat die Denkmalkunde gelernt, nicht nur punktuell herausragende Gebäude als wichtig zu erkennen, zu beschreiben und sich ihrer anzunehmen, sondern sich auch mit der Baugeschichte der gesamten Stadt und der Geschichte der Bewohner und Nutzer zu befassen, nach den Hintergründen, nach dem wann und warum zu fragen; dennoch ist die für das Verständnis notwendige umfassende Gesamtschau nur schwer möglich. Die Denkmalpfleger müssen sich über die Erfassung der Einzeldenkmäler hinaus mit städtebaulichen, ortsgeschichtlichen, soziologischen und geographischen Fragen auseinandersetzen. Sinn dieser Arbeit war es, den Versuch zu machen, in äußerst kurz bemessener Zeit Beobachtungen zu sammeln, aufzuzeigen, oft erst zu entdecken und zu dokumentieren, die diesen Ort für den Denkmalpfleger zu einem besonderen Ort machen; denn hier hat sich eine menschliche Gemeinschaft etwas geschaffen, das unser Interesse weckt und uns nicht gleichgültig sein kann.

Der Ort Fertőrákos liegt an einer Altstraße, die den Neusiedler See tangiert, wobei sie auf einem Höhenrücken zwischen dem Sumpfgelände am See und dem Bachtal des Rakos verläuft. Das typische Straßendorf erstreckt sich von seinem tiefsten Punkt, dort, wo die Straße den Bach quert, den Bergrücken hinauf (Abb. 4). Im unteren, bachnahen Bereich liegt der älteste Teil der Siedlung, die mittelalterlichen und neuzeitlichen Erweiterungen schlossen nach Norden an, dem schon von den Römern genutzten Steinbruch zu.

Die giebelständigen Wohnhäuser auf den sehr schmalen Grundstückstreifen stehen direkt an der Straße, die Wirtschaftsteile schließen rückwärts an. Die den Hof abschließenden Scheunen bilden den Ortsrand und werden heute als Teil der Ortsbefestigung gesehen (Abb. 83, 86). Erst im 19. und 20. Jahrhundert wurde bei Ortserweiterungen dieses strenge System verlassen, um westlich, näher am Bach, neue Quartiere, allerdings gleichfalls von bemerkenswerter städtebaulicher Ordnung, anzulegen (Abb. 140 f.). Die Geschlossenheit der Ortsbilder ist das überzeugendste Merkmal des Dorfes.

Es war uns von Anfang klar, daß Baugestalt und Erscheinungsbild dieses Ortes das Ergebnis von Programmen und Planungen waren, welche in immer neuen Ansätzen durch viele Jahrhunderte, nahezu ein Jahrtausend lang, Gestaltungskraft beschäftigt hielten. Auch wenn bedeutsame Zeugnisse der Römerzeit erhalten sind, so können wir doch davon ausgehen, daß die Anfänge einer geordneten dörflichen Siedlung im Mittelalter liegen.

Das uns so eindrucksvoll überlieferte Fertőrákos entstand sicher nicht nach einem bei der Gründung im Mittelalter geschaf-

A városok, mezővárosok és falvak nehezen meghatározható és körülírható, összetett alkotások, melyek lényegét a műemlékek védelménél alkalmazott, hagyományos módszerekkel aligha lehet pontosan megragadni. Igaz, a műemléki kutatás már megtanulta, hogy ne csupán a magasan az átlag fölé emelkedő építészeti alkotások fontosságát ismerje el és ne kizárólag ezek pontos vizsgálatával és leírásával foglalkozzon, ne csak a legbecesebb egyedi műemlékek megőrzésével járó gondokat vegye magára, hanem emellett foglalkozzon magukkal a településekkel is, polgárainak életével, a város lakóinak történetével, kutassa, hogy mi, mikor és miért történt; egyszerűen írja le az építészeti együttesek egészét és változásaiknak hátterét is lekiismeretesen tárja fel. Az elmondottak szükségességét egyre többször hangsúlyozzák, a mindenre kiterjedő, a jelenségek megértését megkönnyítő, átfogó szemléletmód mégis nehezen körvonalazódik. Ami a legfontosabb a szemlélet változásában, hogy a műemlékvédőknek az egyes műemlékek számbavételén túl kötelességszerűen szembe kell nézni a városépítészeti, helytörténeti, a szociológia és földrajz egy sor, fontos kérdésével. Mostani munkálkodásunk értelmét abban látjuk, hogy kísérletet tettünk arra, hogyan lehet rövid idő alatt sok és sokféle, fontos megfigyelést tenni, hogyan lehet a leglényegesebb tanulságokat gyorsan felismerni és értékelni. Esetünkben a felfedezés, a tények rögzítése megelőzte annak kiderítését, hogy mik is azok a főbb jellemvonásai a településnek, melyek e helyet a műemlékvédő számára olyan különössé teszik. Mert az első látogatásunk alkalmával kiderült már, hogy az itt élő emberek közössége e helyen valami olyat teremtett, amely figyelmet ébreszt és rokonszenvet, mely hatása alól mi sem tudtuk kivonni magunkat.

Fertőrákos évezredek óta ismert útvonal mellett fejlődött ki; e régi út a Fertő tó körül érintőlegesen halad, nem közvetlenül a tó partján, hanem a tavat övező nádas és a Rákos patak által közrefogott keskeny dombháton. Maga a falu egyutcás felépítésű és fejlődése az út legmélyebb pontjáról indult ki, onnan, ahol az út és patak keresztezi egymást; később e pontból terjeszkedett tovább, egyre magasabbra, a hegyerinc irányába (4. kép.). A község legősibb magja a patakhoz legközelebb eső, alacsony fekvésű térségben helyezkedik el, fejlődésének fő iránya a középkorban és újkorban egyaránt észak volt, leginkább a rómaiak által is használt, híres kőfejtő irányában bővült.

A keskeny parcellákon álló, oromfalas lakóházak közvetlenül az utca vonalán sorakoznak, mögöttük a telekhatár mentén, egymás után épültek fel a gazdasági épületrészek. Az egyutcás falu peremét a hátsó telekvégeken emelt pajták jelölik ki, utóbbi épületsort joggal tekinthetjük a települést erősítő védőmű fontos alkotórészének. A település fejlesztésének e szigorú rendszere csak a 19. és 20. század során vesztett jelentőségéből, lehetővé téve ezzel azt, hogy a patak környékén – ugyancsak fi-

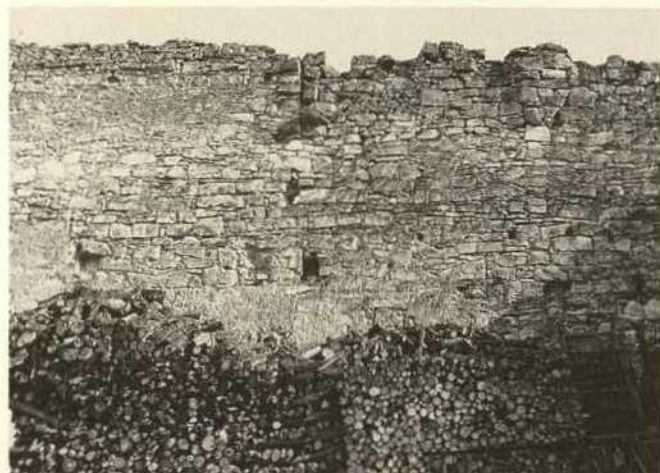
Abb. 11. Stadtmauer im Bereich des südlichen Ortseingangs.
11. kép. Városfal a település egykori déli bejáratánál.

fenen Plan. Politische, wirtschaftliche, soziologische, religionsgeschichtliche Verhältnisse forderten immer wieder neue Planungen. Es erstaunt uns aber, daß trotz einer derart wechselhaften Geschichte die überlieferte Ordnung offensichtlich nie verworfen wurde und immer auf die vorangegangene geplante Entwicklung aufgebaut werden konnte, daß alte Planungen also gültig blieben. So ist Fertőrákos ein durch und durch „geplanter“ Ort.

Wie immer bei der Inventarisierung von Kunstdenkmälern, Baudenkmalern und Siedlungsdenkmälern stellt sich auch hier

Abb. 12. Stadtmauer, westlich des nördlichen Ortseingangs (Ausschnitt).

12. kép. Városfal, a település északi bejáratától nyugatra (részlet).

13. kép. Egykori köfajtő. A világos mészkövet -melyet már a római korban is fejtettek- a bécsi Ringstraße nem egy épületénél felhasználták.

gyelemreméltó városépítészeti rendben- új lakótömböket illeszthessenek a már meglévő településmaghoz. Szembetűnő azonban, hogy a falu soha nem vesztette el felépítésének legmeggyőzőbb jellegzetességét, a településkép zártságát.

Amióta a községgel foglalkozunk, soha egyetlen percig sem kételkedtünk abban, hogy a település építészeti megjelenése és jellegzetes arculata valamiféle program alapján végrehajtott, tudatos tervezésnek köszönheti létrejöttét. Az első alapelképzelés azonban közel egy évezred alatt, évszázadról évszázadra újabb és újabb elképzelésekkel gazdagodott: az alapötlet megtartása ezért soha nem korlátozta az alkotó képzeletet. E vidéken nem egy, római alapítású várost ismerünk, Fertőrákos esetében azonban egyértelműnek tűnik, hogy a tudatos településfejlesztés kezdeteit a középkorban kell keresnünk.

Fertőrákos meggyőző erejű településarculata bizonyára nem egyetlen, a középkori alapításnál elhatározott terv következetes megvalósításának köszönheti mai formáját. Feltételezzük ugyanis, hogy a politikai, gazdasági, szociológiai és vallástörténeti körülmények újra és újra megkövetelték az eredeti elképzelések újragondolását. Ami mégis meglepő: a település változatos történelme ellenére a továbbhagyományozott rendet soha nem adták fel, az új elképzeléseket mindig következetesen a korábbiakra építették, így a legkorábbi elképzelések soha nem veszítették érvényüket. Ezeket alapul véve Fertőrákost minden ízében „tervezett“ helységnek tekinthetjük.

Ahogy az a műemlékek, építészeti emlékek és településméretű alkotások esetében lenni szokott, itt sem térhettünk ki a legfontosabb feladat elől: tudniillik, hogy hogyan lehet az apró részletjelenségeket és ezek összességét egységes szemlélettel rendezni, méghozzá úgy, hogy közben a település sajátos

Abb. 13. Ehem. Steinbruch. Der hier bereits von den Römern gebrochene helle Kalkstein fand seit 1857 auch für zahlreiche Wiener Ringstraßenbauten Verwendung.

die Aufgabe der Behandlung aller wichtigen Einzelteile wie ihrer Summe in ihrer geographischen Lage. Jeder Teil, gleich welcher Zeit, ist Teil des Gesamten. Alle Teile stehen in Beziehung zueinander und ergeben ein Gesamtgedenkmale als vielgestaltiges geschichtliches Werk und Zeugnis der Jahrhunderte.

Fertőrákos ist aufgrund seiner Lage im Grenzgebiet zwischen zwei großen weltpolitischen Einflüßbereichen – dies schon seit dem Mittelalter – ein Ort mit besonders wechselhafter Geschichte, mit zahlreichen Zerstörungen, Vertreibungen und Neubesiedlungen. Vor allem deshalb gibt es nur wenige und zudem lückenhafte Überlieferungen und wenig Quellenmaterial, das zudem weitgehend unbearbeitet ist.

Den Verfassern dieser Arbeit war Archivmaterial nicht zugänglich. Ihnen lag lediglich eine kurze Darstellung der Ortsgeschichte und der anstehenden Entwicklungs- und Sanierungsaufgaben vor (Gabor Winkler). Ergänzend erfuhren sie aber viel Wissenswertes aus Gesprächen mit Bürgern.

Die Arbeit hat ihre Grundlage also nahezu ausschließlich im aufmerksamen Beobachten und Studieren von Vorhandenem, den topographischen Gegebenheiten, den Parzellenstrukturen, den Grundstücksverhältnissen und den baulichen Anlagen. Manche Schlüsse daraus können deshalb voreilig sein. Oft sind es auch nur Vermutungen, denen nachgegangen werden muß und die noch zu belegen sind. Viele Fragen sind anzusprechen und müssen vorerst offen bleiben.

Vor allem beim Studium der Flur- und Ortsgrundrißpläne sind Beobachtungen zu machen, die beim Versuch, die vielen Fragen zur Siedlungs- und Ortsgeschichte zu klären, von Interesse sind. Dabei sind gerade die Grundstücksgrenzen im Zusammenhang mit der Topographie wichtige Zeugnisse.

földrajzi adottságairól se feledkezzünk el. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a település minden egyes része, függetlenül korától és elhelyezkedésétől, az egész szerves alkotórésze. Minden részlet kapcsolatban van egymással és együtt alkotják a „településméretű műemléket“, ezt a sokarcú történelmi alkotást, az elmúlt évszázadok legmeggyőzőbb, fennmaradt tárgyi dokumentumát.

Fertőrákos -földrajzi helyzetének köszönhetően- a középkortól napjainkig két nagy világpolitikai befolyássterület határmegyéjén helyezkedett el, változatos történelméből soha nem hiányoztak a települést pusztító rombolások, a teljes lakosság elűzetése és a falu új lakosokkal történő ismételt betelepítése. Ezért is olyan kevés a szóhasználatból eredő ismeret, nem is beszélve a hiányos írásos emlékekről, melyek közül a megmaradtak nagyobb része is feldolgozatlan.

E tanulmány szerzője számára nem adatott meg a levéltári kutatás lehetősége. Csupán e település történetének rövid összefoglalása és a falu megújításának ismert feladatai voltak megismerhetők. Ezek kiegészítésére azonban ott voltak a helybeliek: a velük lefolytatott beszélgetésekből sok érdekes tény került napvilágra.

E munka alapját végeredményben a már közreadott adatok tanulmányozásán túl leginkább a helyszíni megfigyelések képezték, a felszíni adottságok számbavétele, a mezsgyék szerkezetének szemrevételezése, a telkek elhelyezkedése és az építmények megismerése. Egy és más következtetés ezért talán nem látszik kellően bizonyítottnak. Más feltevések bizonyítása még alapos utánjárást igényel. Vannak kérdések, melyeket csak érintőlegesen tárgyaltunk, másokra pedig mai tudásunk alapján aligha adhatunk feleletet.

Mindenek előtt a helység helyszínrajzát és a határ dűlőbeosztását rögzítő régi térképek megfigyelését kellett elvégezni: utóbbiak ismerete a település- és helytörténet nem egy fontos kérdésének tisztázásához fontos segítséget adtak. A legfontosabb bizonyítékokat kétségtelenül a telekhatárok kiosztása és ezeknek a felszíni adottságokkal való kapcsolata szolgáltatta.

Ami a vizsgálódások szemléletét illeti: Európa településformáinak ismerete és fejlődésének története messze nem tekinthető még feldolgozottnak. Különösen hiányos az újkori települések történetének kutatása, de a középkori városok és fal-

Abb. 14. Ehem. Steinbruch, die im Untertagebau geschaffenen Gewölbe seit 1970 als Bühne genutzt.

14. kép. Egykori kőfejtő, a föld alatti műveléssel létrehozott boltozatos teret 1970 óta színpadként használják.

Die Kenntnisse von den ländlichen Siedlungsformen Europas und ihrer Entwicklung weisen noch beträchtliche Lücken in regionaler Hinsicht auf. Vor allem die neuzeitliche Siedlungsentwicklung ist nicht ausreichend untersucht; aber auch für das mittelalterliche Siedlungsgeschehen können verschiedene Vorstellungen, die als hinlänglich gesichert galten, nicht mehr beibehalten werden.

Untersuchungen und Aussagen zu den Ursprüngen von Fertőrákos liegen nicht im Rahmen dieser Arbeit. Die Beobachtungen gehen vom vorgefundenen Bestand am Ort aus und beschränken sich auch weitgehend auf den Ort selbst mit seiner unmittelbaren Umgebung, ohne die ihn umgebende weitere Landschaft, die eigentlich mitbetrachtet werden sollte.

Besondere Beobachtungen beim Studium des Ortsgefüges anhand der Katasterpläne

Von besonderer Charakteristik ist das auf der Katasterkarte ablesbare Parzellengefüge, das auf eine gelenkte Siedlungsgestaltung und Entwicklung mit ursprünglich gleichbreiten Parzellenstreifen hinweist (Abb. 77). Dieses Gefüge ist das Ergebnis eines spätmittelalterlichen Siedlungsausbaus. Die vorhergehende Siedlung im engen Bereich um das bischöfliche Palais ist darin aufgegangen. Zeugnisse davon sind aber noch vorhanden.

Die Parzellenstreifen zeigen heute zum großen Teil die gleichen Breiten; die schmälere sind das Ergebnis späterer Aufspaltungen bei der Weitergabe der Anwesen.

Die Kirche steht genau in der Mitte zwischen den beiden Stadttoren, was auf die planmäßige Anlage bzw. den gelenkten und planmäßigen Ausbau des Ortes im späten Mittelalter verweist. Der von einem Friedhof umgebene Kirchenbau ist in den Straßbereich vorgerückt, so daß er seiner Bedeutung gemäß optisch im gesamten Straßraum wirksam ist. Die Straße selbst erfährt hier ihre deutlichste Einengung. Die Straßenausweitung südlich der Kirche und nördlich des Schlosses weist wohl auf die Lage des ältesten Marktplatzes vor der Ortserweiterung im späten Mittelalter hin (Abb. 79).

Unmittelbar nördlich des Schlosses fällt eine ungeordnete, der sonst vorhandenen Parzellenordnung widersprechende Parzellenstruktur auf, die sicher auf den ältesten Ortskern hinweist (Abb. 21 und 79). Auch westlich des Baches sind ähnliche Strukturen zu finden. Dort sind auch Parzellengrenzen zu beobachten, die Hinweise auf den Ortsrand der Erstsiedlung sein könnten. Sollte dies so sein, dann läge das Schloß, die ehemalige Burg, genau in der Mitte dieser Ansiedlung. Die das Mühlengrundstück im Westen umfassende Mauer (mit Öffnungen ähnlich Schießscharten) könnte der Rest einer ersten Befestigungsanlage sein (Abb. 111 f). Das Mauerwerk wäre bezüglich Material und Technik mit den übrigen Befestigungsmauern zu vergleichen. Der bereits 1326 erwähnte Vorgängerbau der heutigen Kirche wäre dann außerhalb des geschlossenen Ortes gelegen. Auch im nahen Sopron lag die gotische Pfarrkirche St. Michael außerhalb der Befestigung.

Der Platz vor dem bischöflichen Palais ist Ende 19. Jahrhundert durch Teilabbruch von drei Anwesen entstanden. Hinweise

vak történetével kapcsolatban is számtalan olyan elméletet ismerünk, melyet eddig örök érvényűnek tartottunk, és most kiderült, hogy ezek egy része nem felel meg a valóságnak, el kell vetni őket, de legalábbis fenntartással kell viseltetnünk irányukban.

Fertőrákos keletkezésével kapcsolatban nem tartottuk feladatunknak a már ismert adatok kiegészítését és értékelését. A megfigyelések alapját a mai helyzet képezte, megfigyeléseink magára a helysége és közvetlen környezetére összpontosultak. Szerettük volna a vizsgálódást a falut körülvevő tájra is kiterjeszteni, erre azonban e munka kertében nem nyílt meg lehetőség. Tisztában vagyunk azonban azzal, hogy a kutatásokat később a térség vizsgálatával okvetlenül ki kell majd egészítenünk.

Településszerkezettel kapcsolatos megfigyelések a kataszteri térképek tanulmányozása alapján.

Az egykori kataszteri térképekről egy sor fontos jellegzetesség olvasható le. A parcellák „szöveve”, kiosztásuk jellegzetes rendje, az egyforma szélességű telkek arról árulkodnak, hogy a település tudatos formálással és tervszerű fejlesztéssel nyerte el mai alakját (77. kép.). Ez a településszerkezet a középkori városépítészeti jellegzetességeit tükrözi. Bár utóbbi településszerkezet a késő középkorban a püspöki palota körül, kisebb területen fellazult, e terület eredeti telekkiosztásával kapcsolatban is rendelkezünk bizonyítékokkal.

A parcellák még a lagújabb térképeken is nagyjából azonos szélességűek; a keskenyebbek láthatóan későbbi felaprózódás következtében, a birtokok továbbadása során jöttek létre.

A templom a két városkapu között, pontosan feleúton található, mely fontos bizonyítéka a középkori telepítésnek, a helység irányított, tervszerű építésének. A temetővel körülvett templom az utca vonalához képest előrelép, így jelentőségének megfelelően a teljes utca képét uralja. Az utca éppen e ponton szűkül le a leglátványosabban. A templomtól délre és a kastélytól északra szembetűnő az utca terének kiszélesedése, ami valószínűleg a legkorábbi – a középkori településfejlesztés előtti – vásározóterek helyére utal (79. kép.).

A kastélytól északra, közvetlenül az együttes szomszédságában rendezetlen, a meglévő telekosztásnak ellentmondó telekszerkezet figyelhető meg, mely minden bizonnyal a legrégebbi településmag helyét mutatja (21., 79. kép.). Figyelemre méltó azonban, hogy a patak szemközti oldalán hasonló szerkezet található. Itt a telekosztások egy része akár az első település határát is mutathatja. Ha feltételezésünk igazolódna, ez azt jelentené, hogy a palota – egykori várkastély – éppen a legkorábbi település központjában helyezkedik el. A malomegyüttest nyugaton határoló falat – melyen lőrészterű nyílások is felfedezhetők – akár az első védőmű maradványának is tekinthetnénk (111, 112 kép.). A védőművek falazati anyagait és falazási technikáját mindenképpen jó lenne összehasonlítani a megmaradt védőművek hasonló szerkezeteivel. A jelenlegi templomnak 1326-ban már említett elődje ez esetben a zárt helységen kívül állt, ami esetünkben elképzelhető, hiszen a közeli Sopron gotikus plébániatemploma ugyancsak a megerősített belváros falain kívül, a Szent Mihály dombon áll.

A püspöki palota előtti térség a 19. század végén, három épület részleges bontásával jött létre. Bőséges bizonyíték erre a

Abb. 15. Hauptstraße (bei Haus-Nr. 60), Dreifaltigkeitssäule an der Abzweigung nach Mörbisch (18. Jahrhundert).

15. kép. Fő utca (60. sz. ház mellett), Szentháromság-szobor a fertőmeggyesi útelágazásnál (18. század).

Abb. 16. Hauptstraße (bei Haus-Nr. 60), ehem. Grenzstein an der Abzweigung nach Mörbisch.

16. kép. Fő utca (60. sz. ház mellett), egykori határkő a fertőmeggyesi útelágazásnál.

Abb. 17. Hauptstraße (bei Haus-Nr. 130), ehem. Pranger (um 1630).

17. kép. Fő utca (130. sz. ház mellett), későközépkori pellengér 1630-ból.

Abb. 18. Friedhof außerhalb der Stadtmauer, angelegt unter Kaiserin Maria Theresia, im Vordergrund Grabsteine des späten 19. Jhs.

18. kép. Temető a várfalon kívül, az előtérben a 19. század végéről származó sírkövekkel.

Abb. 19. Blick vom Kirchturm über den südöstlichen Ortsrand auf das Sumpfgebiet.

19. kép. Látkép a templomtoronyból a település délkeleti végén át a mocsaras területekkel.

dazu geben die Situation, die Grundrisse und die Details der verbliebenen Gebäude der drei Parzellen. Die drei Parzellenstreifen zwischen Schloßgarten und Stadtmauer entsprechen genau den gegenüberliegenden Streifen östlich der Straße. Dieses Merkmal ist im Ort oft zu finden und zeugt von einem planmäßigen Parzellierungsvorgang. Der Garten südlich des Schlosses wurde ebenso nach Abbruch von zwei oder drei Anwesen in späterer Zeit angelegt, möglicherweise im Zusammenhang mit Baumaßnahmen im Schloßbereich im 19. Jahrhundert, dem Bau der östlichen und nördlichen Nebengebäude.

Die deutlichste und mit Abstand größte räumliche Ausweitung der Straße nördlich der Kirche ist sicher der ehemalige Marktplatz (Marktrechtverleihung um 1582), dessen Anlage im späten Mittelalter im Rahmen der Ortserweiterung mit der noch in Teilen vorhandenen Ortsbefestigung erfolgte (Abb. 81). An der weitesten Stelle liegt östlich die ehemalige Schmiede (Abb. 102f.); auffallend hier die Staffelung der Parzellengrenzen bzw. der Gebäude zum Straßenraum.

Außerhalb sowohl des nördlichen wie des südlichen Stadttors (Abb. 11) finden wir heute noch deutliche Platzbildungen. Im Süden trifft die Straße mit dem Bach zusammen, sicher Anlaß für Einrichtungen wie die Pferdeschwemme. Das nördliche Tor liegt am Geländescheitel.

Hier zweigt die wichtige Straße nach Mörbisch ab. Dort steht ein alter behauener Stein als letzter Hinweis auf eine alte Zollstation (Abb. 16). Eine bedeutsame barocke Hofanlage, die bezüglich ihrer Gebäudegruppierung von den sonst üblichen Anlagen abweicht, steht wohl damit im Zusammenhang. Ein ge-

megmaradt három telekrész elhelyezése, az itt álló épületek alaprajza és sajátos részletkialakítása. A kastélykert és a várfal közötti három teleksáv pontosan megfelel az utca keleti oldalán található szemben lévő telkek osztásának. Hasonló megegyezésekkel a helység más részein is találkozunk. A kastélytól délre eső kert a későbbi időkben ugyancsak két vagy három ingatlan bontásával jött létre: a lebontott házak telkét a kastélyhoz kapcsolatták. Mindez feltételezésünk szerint a 19. században történt, amikor a kastélyhoz keleten és északon melléképületeket építettek és a kastélyban egyéb átalakítási munkálatokat is végeztek.

A Fő utca legjelentősebb és méreteiben is legnagyobb teresedése -a templomtól északra- egykor bizonyára a piacnak adott helyet. E vásárteret a késő középkorban, a település bővítése kapcsán, a részeiben még ma is fellelhető védőművek építésével egyidőben alakíthatták ki (81 kép.). A tér legtávolabbi sarkában, a kaputól keletre kovácsműhely működött (102, 103 kép.): a telekhatárok az utca e szakaszán lépcsősen hátralépnak.

Az északi és déli (11. kép.) városkapukon túl ugyancsak nagyobb teresedést fedezhetünk fel. Délen a patak és az utca találkozása egykor bizonyára lóusztató kialakításának lehetőségét kínálta.

A Fertőmeggyes (Mörbisch) felé vezető fontos út éppen e ponton ágazik ki a Fő utcából. Ma is látható az a faragott kőtömb, mely minden bizonnyal az egykori vámhely létét bizonyítja; annak utolsó, megmaradt tárgyi emléke (16 kép.). E fontos útelágazással állhat kapcsolatban az a figyelemre méltó

Abb. 20. Blick vom Kirchturm über den nordöstlichen Ortsrand Richtung Mörbisch.

20. kép. Látkép a templomtoronyból a település északkeleti végén át Fertőmeggyes (Mörbisch) irányában.

genüberstehendes zweigeschossiges, gemauertes Gebäude dürfte besonderen Funktionen gedient haben. Es wäre genauer zu untersuchen.

Diese städtebaulich wichtige Situation ist akzentuiert durch eine barocke Dreifaltigkeitssäule: Direkt an der Abzweigung steht die Bildsäule mit der Darstellung des sog. Gnadenstuhls (Abb. 15). Im weiteren Sinne hierzu gehört dazu auch der unter Kaiserin Maria Theresia hierher an die Straße nach Mörbisch verlegte Friedhof (vorher Pestfriedhof: Abb. 18).

Nördlich dieses Platzes beginnt ein Straßenzug mit gleichbleibender Breite und weitgehend einheitlicher Bebauung aus der Zeit nach dem Ersten Weltkrieg.

Außerhalb der nördlichen Stadtmauer westlich des Tors erstreckt sich ein in sich geschlossener, eigener Siedlungsteil von auffallender Regelmäßigkeit: platzartiger, breiter Straßenraum (Béke utca), beidseitig einheitliche Parzellen mit meist zweizeiliger, durch Einfahrt in der Mitte erschlossener Bebauung aus dem 19. Jahrhundert (Abb. 137). Es sieht aus, als wäre diese Struktur nachträglich in ein vorhandenes streifiges Parzellengefüge hineingeschnitten worden. Der parallel zur Straße geführte Weg (Béke köz) war dann erforderlich, um die westlichen Restgrundstücke zu erschließen.

Reste der Marktbefestigung des 16. Jahrhunderts gibt es nur noch beidseitig der beiden ehemaligen Tore (Abb. 6, 11, 12, 114, 136). Der westliche Teil der nördlichen Mauer geht in eine steile Geländestufe über. Es ist davon auszugehen, daß der westli-

barock porta is, mely épületeinek telepítését illetően jelentősen eltér a többi, hasonló korú fertőrákosi ház elrendezésétől. Két, egymással szemben álló, emeletes épületet találhatunk itt, melyek egykor bizonyosan valami fontos rendeltetés céljából épültek; jó lenne építéstörténetüknek alaposabban utánajárni.

A település szerkezetének kiemelkedő jelentőségű pontját - közvetlenül az útelágazásnál - Mária oszlop is hangsúlyozza. Távolabb részét képezi az együttesnek a Mária Terézia által ide, a Fertőmeggyes felé vezető út mellé áthelyezett tetető - egykori pestistemető - is (18. kép.).

E térségtől északra, az első világháborút követő időkből származó beépítés kezdődik, széles, egyforma telekosztású parcellákkal: e terület beépítése is meglepően egységes.

Az északi várfalon kívül, nyugatra a városkaputól zárt, önálló településrész helyezkedik el, mely ugyancsak szabályos telekosztásról tanúskodik. A széles, térszerű Béke utca mindkét oldalán egységes osztású telkek sorakoznak, melyekre kétraktusos házakat építettek, középen elhelyezett kapuátjáróval, a 19. századra jellemző építészeti kialakítással (137 kép.). Úgy tűnik, hogy az itteni telekosztást a régebbi, meglévő, keskeny, szabályos parcellák rendszeréből utólag hasították ki. A Béke utcával párhuzamosan egy keskenyebb utcát is kijelöltek (Béke köz) a nyugati zárványtelkek megközelítésének biztosítására.

A 16. századból származó mezővárosi erődítés maradványait a két szemközti kapu mindkét oldalán megtaláljuk (6, 11, 12, 114 és 136 kép.). A északi fal nyugati szakasza meredek tereplépcsőben folytatódik, melyből arra következtethetünk, hogy a

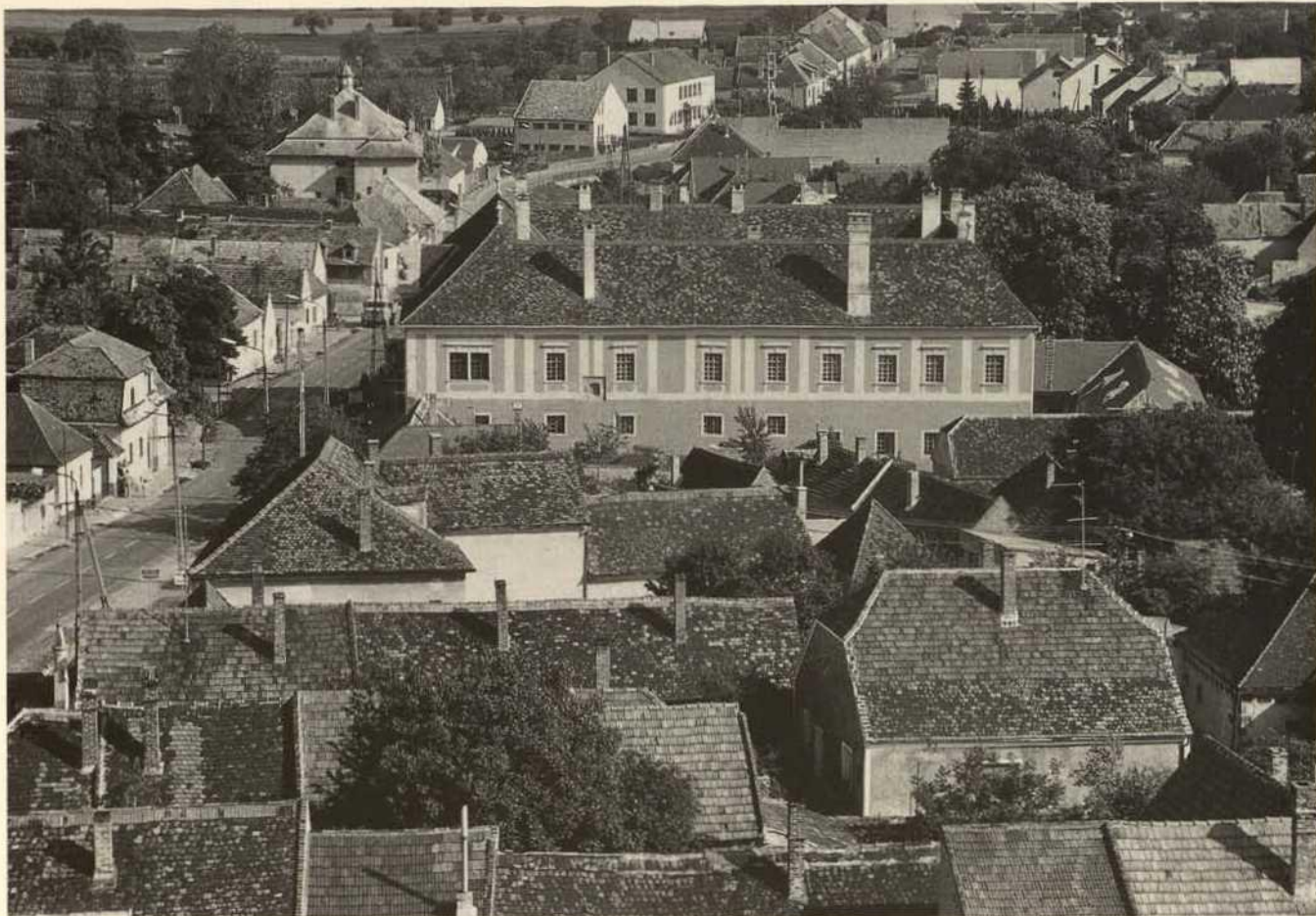

Abb. 21. Blick vom Kirchturm nach Süden, im Mittelgrund das bischöfliche Palais.

21. kép. Látkép a templomtoronyból dél irányában, középtájon a püspöki palota.

Abb. 22. Blick vom Kirchturm auf die unmittelbar nordwestlich der Kirche gelegenen Hofstellen.

22. kép. Pillantás a templomtoronyból a templom közvetlen közelében elhelyezkedő, északnyugati házak udvarába.

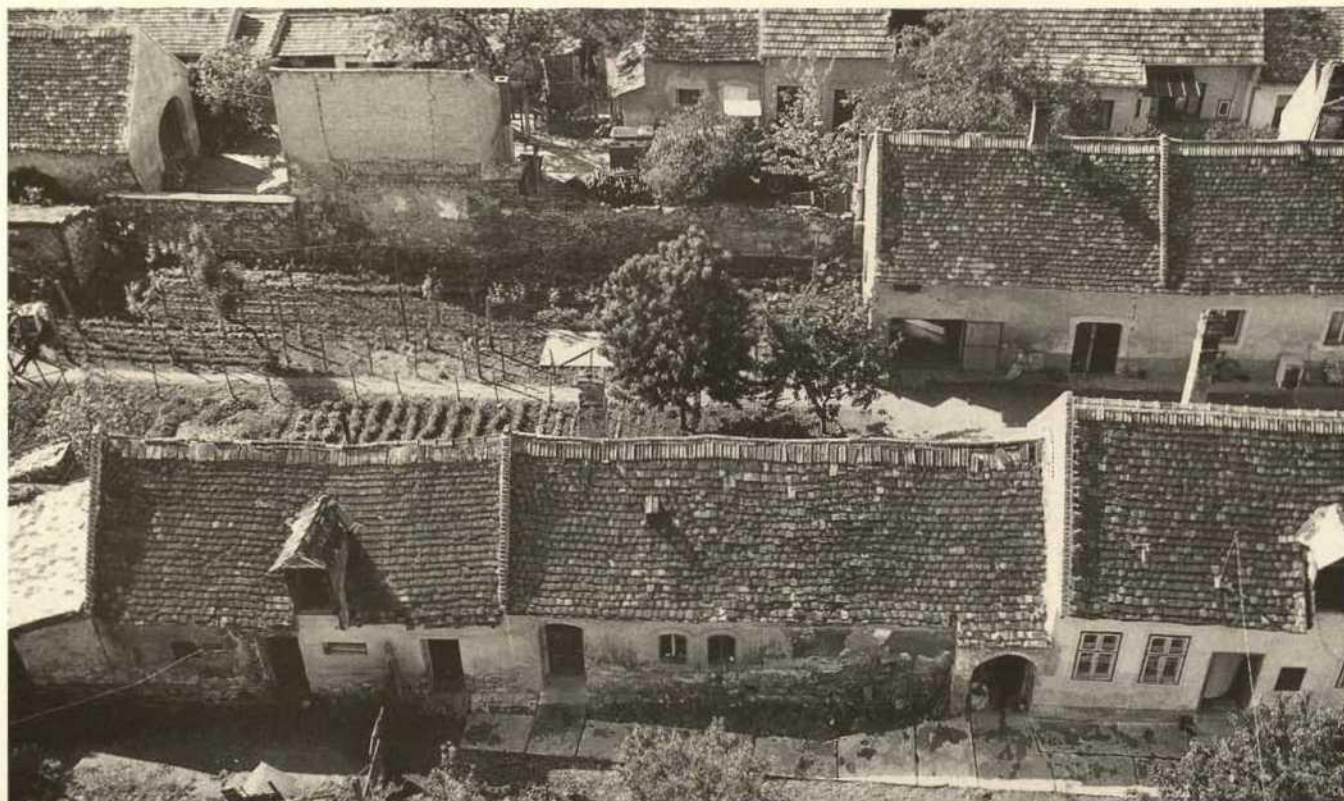

Abb. 23. Hauptstraße 79, Hofansicht einer instandgesetzten barocken Hofanlage.

23. kép. Fő utca 79., helyreállított barokk palota udvarának képe.

Abb. 24. Hauptstraße 79, zweiachsige Giebfassade, Hoftür mit Steingewände und leicht geschweiftem Sturz, daneben das Eckfenster der Stube.

24. kép. Fő utca 79., kéttengelyes, oromfalas homlokzat, kőkeretes kapu enyhén íves lezárással, mellette a szoba sarokablaka.

che Ortsrand wegen des steilen Geländes und der östliche Ortsrand wegen des Sumpfgeländes (Abb. 88-92, 99) keine Befestigungen hatten (Abb. 78, 83, 86). Die angeblich ursprünglich vorhandenen Palisaden sind nicht belegt.

Die rückwärtigen Grenzen der westlichen Grundstücksstreifen decken sich mit dem Verlauf eines im Hang geführten künstlichen Grabens, der ursprünglich der Mühle Wasser zuführte (vgl. Abb. 113).

Südlich der Straße nach Mörbisch verläuft entlang des nördlichsten Flurstreifens eine künstliche Geländeböschung; die hofanschließenden Flurstreifen liegen gegenüber dem natürlichen Gelände künstlich erhöht. Ob dies im Zusammenhang mit einer Ortsbefestigung steht, wäre zu klären (Abb. 88).

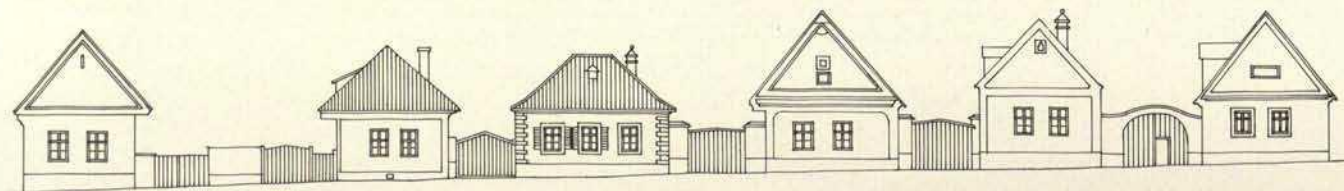
Das ehemalige Sumpfgebiet zwischen dem Ort und dem See wurde erst im 19. Jahrhundert trockengelegt und erschlossen. Die große bischöfliche (?) Hofanlage ist 1872 bezeichnet (Abb. 143); zugehörig eine Kapelle in neugotischen Formen (Abb. 118 f.). Die Anlage ist dem Verfall nahe und bedarf dringend der Sanierung und Restaurierung (s. auch Abb. 104). Deutlich erkennbar sind die zahlreichen der Trockenlegung dienenden, heute teilweise trockenen Kanäle; die sie begleitenden Pappelreihen prägen das Landschaftsbild (Abb. 92, 99). Grenzanlagen der jüngsten Vergangenheit mit schnurgeraden auf stählerne Wachtürme ausgerichteten Fahr- und Patrouillenwegen durchschneiden die Feuchtflächen und Viehweiden (Abb. 9).

Auf die Feststellung zurückkommend, daß Fertőrákos ein geplanter Ort sei, drängt sich folgende Frage auf: Wie weit kann ein Ort geplant werden, ohne in Gefahr zu geraten, nicht lebendig zu sein, oder seine Lebendigkeit zu verlieren? Wo liegt die Grenze zwischen Planbarem und Unplanbarem? Sind erfolgreiche Orte geplante Orte? Offensichtlich wurde diese Frage hier immer wieder mit Verstand und Weitblick beantwortet.

Heute sind wir stolz auf die errungene und gewonnene Freiheit. Eine Chance dieser jetzt auch von den Bewohnern von Fertőrákos erreichten individuellen Freiheit liegt in der freien Planung. Wir sollten diese Chance ergreifen und uns dabei um das Verständnis der Leistungen der vergangenen Jahrhunderte bemühen, diese Leistungen schätzen und bewahren. Gute Planung verhindert nicht, sie öffnet Wege und befreit, spricht die Öffentlichkeit an und begeistert. Sie ist die Grundlage zur Sicherung der uns so wichtigen Geschichtszeugnisse.

Abb. 25. Hauptstraße 109, 107, 105, 103, 101, 99, Umzeichnungen der Fassaden (nach L. Ágostházi).

25. kép. Fő utca 109., 107., 105., 103., 101., és 99. homlokzatai Ágostházi L. rajza alapján átrajzolva.

település nyugati határát a meredeken emelkedő terep, a kelet felé pedig az ingoványoknak köszönhetően nem kellett különösebben megerősíteni (78, 83 és 86 kép.). Feltételezzük, hogy e hosszabb oldalakon cölöpsorral biztosították a megfelelő védelmet, ennek léte azonban a mai napig nem bizonyítható. A nyugati telkek hátsó határán mesterséges rézsű figyelhető meg, mely a malomárok vonalát követi: utóbbi biztosította egykor a malom vízellátását (113. kép.).

A Fertőmeggyes felé vezető úttól délre, az utolsó telkek északi határán ugyancsak mesterséges rézsű fedezhető fel: a porták telkének szintjét tehát a természetes terepszinthez képest megintcsak felmagasították. Elképzelhető, hogy utóbbi földrézsű egy másik, későbbi időkből származó erődítési vonallal hozható kapcsolatba; jó lenne ezt az érdekes kérdést szintén mielőbb tisztázni (88 kép.).

A helység és a tó között húzódó, egykori ingovány területét csak a 19. század során szárították ki: e terület korábban csak üggyel-bajjal volt megközelíthető. A terjedelmes püspöki majorság keletkezése 1872-re tehető (143 kép.). Az együttest-melyhez neogót stílusú kápolna is tartozik - a teljes pusztulás fenyegeti, szakszerű helyreállítása és restaurálása nem tűr halasztást. A mocsár kiszárítása céljából ásott szépszámú csatorna nagyobb részét kiszáradt, helyük azonban ma is jól kivehető. Az árkokat kísérő nyárfasor a táj meghatározó elemévé vált. Az államhatárral párhuzamosan, attól bizonyos távolságra széles sávban kiirtották a növényzetet. Az irtás az erdőközön, legelőközön és vízenyős réteken halad keresztül, őrtonyotól őrtonyig nyílegyenesen vezető járőrutak szabadláják keresztül a tájat.

Feltételezésünkre visszatérve, mely szerint Fertőrákos tervezett helység lenne, újra és újra felmerül bennünk a kérdés: milyen mértékben tervezhető egy-egy település, annak veszélye nélkül, hogy elveszítse életszerűségét és elevenségét? Hol a határ a városépítészetben a megtervezhető és a megtervezhetetlen között? Vajon nem zárja-e ki egymást a megtervezettség és az, hogy a település jól sikerült, otthonos hajlékává válhasson lakóinak? Fertőrákos esetében ezt a feltételezett ellentmondást minden korban jó érzékkel és bölcs előre látással oldották fel.

Ma Közép-Európa e táján mindenki büszkén gondol a nehezen kivívott szabadságra. Fertőrákos lakosi számára az új keletű szabadság helyzetüket őszintén számbavevő, szabad tervezgetés lehetőségét kínálja. Ezt a lehetőséget meg kell ragadni, közben azonban semmi esetre sem szabad megfeledkezni arról az örökségről sem, melyet az elmúlt nemzedékek hagytak a község lakóira. Ezt az örökséget – elmúlt századok kiemelkedő teljesítményének kézzelfogható bizonyítékait – meg kell becsülni, értő módjára sáfárkodni kell velük és védeni kell őket. A jó tervezés nem akadályozza meg a jó elképzelések megvalósítását, sokkal inkább irányt szab és felszabadít, maga oldalára állítja és lelkesedéssel tölti el a közvéleményt, a település közösségét. Egyedül ez szavatolja igazán a történelmi örökség megőrzését.